

23.10.2015

Dnro 4576/4/14

Ratkaisija: Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen

Esittelijä: Oikeusasiamiehensihteeri Juha-Pekka Kontinen

PAKKOTOIMENPITEIDEN KOHDISTAMINEN KEHITYSVAMMAISEEN HENKILÖÖN

1 KANTELU

Kantelija ja hänen vanhempansa arvostelivat 29.10.2014 eduskunnan oikeusasiamiehelle osoittamassaan kirjoituksessa kantelijan kohtelua ja hoitoa sairaanhoitopiirin kehitysvammaisten kuntoutuskeskuksessa sijaitsevassa palvelukodissa.

Kantelukirjoituksessa arvosteltiin palvelukodin henkilökunnan menettelyä 28.5.–16.8.2014 hoitajakson aikana. Kirjoituksessa kerrottiin muun muassa henkilökunnan fyysisestä voimankäytöstä, yksityisyyden loukkauksesta, omaisista eristämisestä ja lääkityksen laiminlyönnistä.

3 RATKAISU

3.1 Suoja- ja pakkotoimenpiteiden käyttäminen kehitysvammahuollossa

3.1.1 Oikeusohjeet

Perustuslain 7 §:n mukaan jokaisella on oikeus henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen eikä ketään saa kohdella ihmisarvoa loukkaavasti. Henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua eikä vapautta riistää mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta. Perustuslain 10 §:n mukaan jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu. Perustuslain 22 §:ssä on säädetty julkiselle vallalle velvollisuus edistää perusoikeuksien toteutumista.

Ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kielto koskee sekä fyysistä että henkistä kohtelua ja on tarkoitettu kattamaan kaikki julmat, epäinhimilliset tai halventavat rangaistuksen tai kohtelun muodot. Viranomaisella ja viranomaisen lukuun tai toimeksiannosta toimivalla on velvollisuus valvoa ja huolehtia siitä, että yksilölle taattu oikeuksia ei loukata viranomaisen toiminnassa.

Vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan YK:n yleissopimuksen (YK:n vammaissopimus) 14 artiklan 2 kohdan mukaan sopimuspuolet varmistavat, että jos vammaisilta henkilöiltä riistetään heidän vapautensa jollakin menettelyllä, heillä on yhdenvertaisesti muiden kanssa oikeus ihmisoikeuksia koskevan kansainvälisen oikeuden mukaisiin takeisiin ja että heitä kohdellaan tämän yleissopimuksen tavoitteiden ja periaatteiden mukaisesti, muun muassa tekemällä kohtuullisia mukautuksia. Sopimuksen 15 artiklan mukaan ketään ei saa kohdella julmalla, epäinhimillisellä, tai halventavalla tavalla. Sopimuksen 17 artiklan mukaan jokaisella

vammaisella henkilöllä on oikeus ruumiillisen ja henkisen koskemattomuutensa kunnioittamiseen yhdenvertaisesti muiden kanssa.

Kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain (kehitysvammalaki) 42 §:n mukaan erityishuollossa olevaan henkilöön saadaan soveltaa pakkoa vain siinä määrin kuin erityishuollon järjestäminen tai toisen henkilön turvallisuus välttämättä vaatii. Kehitysvammalain esitöiden (HE 102/1976) mukaan lähtökohtana tämän säännöksen soveltamisessa tulee olla mahdollisimman suppea tulkinta. Kyseinen pykälä ei sisällä täsmällisiä säännöksiä pakon ja rajoitteiden käytön perusteista, käytännön toteutuksesta tai seurannasta.

Sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (sosiaalihuollon asiakaslaki) 4 §:n mukaan asiakkaalla on oikeus saada sosiaalihuollon toteuttajalta laadultaan hyvää sosiaalihuoltoa ja hyvää kohtelua ilman syrjintää. Asiakasta on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja yksityisyyttään kunnioitetaan.

Asiakas 8 §:n mukaan sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan toivomukset ja mielipide ja muutoinakin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeuttaan. Asiakkaalle on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen. Sama koskee hänen sosiaalihuoltoonsa liittyviä muita toimenpiteitä. Asiakasta koskeva asia on käsiteltävä ja ratkaistava siten, että ensisijaisesti otetaan huomioon asiakkaan etu. Hoitoon tai huoltoon liittyvistä pakotteista ja rajoituksista sekä niitä koskevasta päätöksentekomenettelystä sosiaalihuollossa on voimassa, mitä niistä erikseen säädetään.

Sosiaalihuoltoasetuksen (603/1983) 11 §:n mukaan laitoshuoltoa toteutettaessa on henkilölle järjestettävä hänen ikänsä ja kuntonsa mukainen tarpeellinen kuntoutus, hoito ja huolenpito. Hänelle on lisäksi pyrittävä järjestämään turvallinen, kodinomainen ja virikkeitä antava elinympäristö, joka antaa mahdollisuuden yksityisyyteen ja edistää hänen kuntoutumistaan, omatoimisuuttaan ja toimintakykyään.

3.1.2

Sairaanhoitopiirin sosiaalipalvelujen suojatoimenpidekäsikirja (Hyväksytty erityishuollon johtoryhmässä 3.5.2011) ja pakkotoimenpiteiden käyttöä koskevat ohjeet

Suojatoimenpidekäsikirjan mukaan suojatoimenpiteillä tarkoitetaan fyysistä vapautta ja itsemääräämisoikeutta rajoittavia toimenpiteitä. Ensisijaisesti pyritään löytämään vaihtoehtoiset toimintatavat suojatoimenpiteiden käytön välttämiseksi. Suojatoimenpidesuunnitelma kirjataan asiakastietojärjestelmään lomakkeelle ”suojatoimenpiteiden käyttöä koskeva toimintaohje”. Toteutuneet suojatoimenpiteet kirjataan asiakastietojärjestelmään ”tilannekohtainen suojatoimenpidepäätös ja tilanteen seuranta”. Suojatoimenpiteiden käyttöä valvoo vähintään kaksi kertaa vuodessa erityishuollon johtoryhmä.

Suojatoimenpidekäsikirjan liitteenä olevassa ”mahdollisten pakkotoimenpiteiden käyttämistä koskevassa ohjeessa” on lueteltu ne toimenpiteet, jotka katsotaan pakkotoimenpiteiksi. Tällaisiksi on mainittu: eristäminen, pakkolääkitys, lepositeiden ym. sitomistoimenpiteiden käyttö, liikkumisen rajoittaminen, pakkosyöttäminen, yksikön vaihto vastoin tahtoa sekä muut niihin rinnastettavat erityishuollon järjestämisen kannalta välttämättömät asianomaisen henkilön kannalta pakoksi katsottavat toimenpiteet. Pakkoa saadaan käyttää vain, kun se erityishuollon järjestämisen tai toisen henkilön turvallisuuden kannalta on välttämätöntä (kehitysvammalaki 42 §). Ennen pakkotoimenpiteisiin ryhtymistä on pyrittävä neuvottelemaan kehitysvammaisen henkilön kanssa, jotta hän itse voisi ymmärtää ja hyväksyä toimenpiteen välttämättömyyden. Pakkotoimenpiteiden käytöstä päätetään asiakastietojärjestelmän

”suojatoimenpiteiden käyttöä koskeva toimintaohje” -lomaketta käyttäen, jonka allekirjoittaa aina lääkäri.

Pakkotoimenpiteiden käyttämistä koskevassa ohjeessa todetaan, että leposidehoito on aina äärimmäinen menettelytapa ja aina hoidollinen toimenpide, jonka aikana henkilöstön on huolehdittava leposidehoidon aikaisesta asiakkaan turvallisuudesta ja hyvinvoinnista. Leposidehoitoa käytetään ainoastaan silloin, kun eristäminen ja muut pakkohoidolliset toimenpiteet ovat riittämättömiä. Lepositeitä ei saa käyttää muutoin kuin asiakkaan rauhoittamiseksi joko muihin tai itseensä kohdistuvalta väkivallalta. Leposidehoitoa ei koskaan voi käyttää rangaistuksena tai muunlaisena kurinpidollisena menetelmänä. Lepositeisiin laitetun asiakkaan tilaa seurataan koko leposidehoidon ajan. Leposidehoidon aikana on asiakkaan pystyttävä liikuttelemaan raajojaan jonkin verran. Leposidehoito kirjataan kuten eristäminen ja kirjaaminen tehdään 15 minuutin välein. Vastuuhenkilö nimetään asiakkaan leposidehoidon ajaksi.

3.1.3

Suojatoimenpidekäsikirjan ja pakkotoimenpiteiden käyttöä koskevien ohjeiden arviointi

Kehitysvammalain 42 § ei sisällä täsmällisiä säännöksiä suoja- ja pakkotoimenpiteiden käytön perusteista, käytännön toteutuksesta tai seurannasta. Tämän vuoksi erityishuoltopiireissä ja kehitysvammaisten toimintayksiköissä on muodostunut erilaisia ohjeita pakon käytöstä kehitysvammahuollossa.

Arvioin seuraavassa palvelukodissa noudatettavia suoja- ja pakkotoimenpiteiden käyttöä koskevia ohjeita asiakkaan perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen ja turvaamisen lähtökohdista.

Suojatoimenpidekäsikirjassa ja sen liitteessä on ohjeistettu suojatoimenpiteiden ja pakkotoimenpiteiden käyttöä sosiaalipalvelujen toimialueella. Varsinaisessa suojatoimenpidekäsikirjassa on puhuttu suojatoimenpiteistä ja liitteessä pakkotoimenpiteistä. Käsikirjasta ei ilmene tarkoitetaanko näillä samaa asiaa. Suojatoimenpidekäsikirja on mielestäni käytettävien käsitteiden osalta epäjohdonmukainen. Suojatoimenpidekäsikirjassa on ohjeistettu suojatoimenpiteiden käytön suunnitteluun. Käsikirja ei kuitenkaan ohjaa arvioimaan tarkemmin niitä tekijöitä, jotka kulloinkin johtavat haastavaan käyttäytymiseen tai keinoja suoja- ja pakkotoimenpiteiden välttämiseen.

Totean, että kehitysvammaisten erityishuollossa lähtökohtana tulee olla asiakkaan tilanteen ratkaiseminen muilla keinoilla kuin suoja- ja pakkotoimenpiteillä, kuten esimerkiksi yksilöllisellä suunnittelulla, ennaltaehkäisevällä toiminnalla ja kehittämistyöllä sekä yksittäistapauksessa tehtävillä kohtuullisilla mukautuksilla. Ensisijaisena keinona tulee olla asiakkaan itsemääräämisoikeuden vahvistaminen esimerkiksi edellä mainituilla tavoilla ja vasta viimesijaisena keinoina suoja- ja pakkotoimenpiteiden käytön harkinta.

Suojatoimenpidekäsikirjan liitteenä olevassa ”mahdollisten pakkotoimenpiteiden käyttämistä koskevassa ohjeessa” on lueteltu ne toimenpiteet, jotka katsotaan pakkotoimenpiteiksi. Lisäksi ohjeessa mainitaan ”muut niihin rinnastettavat erityishuollon järjestämisen kannalta välttämättömät asianomaisen henkilön kannalta pakoksi katsottavat toimenpiteet”. Ohjeessa todetaan, että erikseen mainittujen toimenpiteiden ohella pakon soveltamisesta on kysymys myös kaikissa muissa edellä mainittuihinkin rinnastettavissa tilanteissa, esim. sitominen, hoitopaidan käyttö, pakkosyöttäminen. Lisäksi toimintayksikkökohtaisesti ohjeeseen voidaan sisällyttää erityismääräyksiä esim. ovien lukitsemisen osalta.

Totean, että vaikka pakkotoimenpiteiden toteuttamiseen vaaditaan ohjeen mukaan pääsääntöisesti lääkärin lupa tai tilannekohtaisesti hoitajan päätös, avoin lista käytettävistä pakkotoimenpiteistä jättää ohjeen soveltajalle liian paljon harkintavaltaa.

Sairaanhoitopiirin sosiaalipalvelujen käyttämä ”tilannekohtainen suojatoimenpidepäätös ja tilanteen seuranta” -lomake sisältää muutoksenhakuohjeet, joiden mukaan suojatoimenpidepäätökseen tyytymätön asiakas tai asiakkaan huoltaja tai edunvalvoja voi tehdä valituksen erityishuollon johtoryhmälle 30 vuorokauden kuluessa toimenpiteen päättymisestä. Saamani selvityksen mukaan toimintakäytäntönä on, että suojatoimenpidepäätöksiä ei kuitenkaan anneta huoltajille ja edunvalvojille tiedoksi, vaan suojatoimenpiteiden käytöstä raportoidaan suullisesti asiakaspalaverin yhteydessä. Pidän kyseistä menettelytapaa asiakkaan oikeusturvan toteutumisen kannalta ongelmallisena. Näkemykseni mukaan suojatoimenpidepäätös tulisi antaa viivytyksettä tiedoksi myös asiakkaan lailliselle edustajalle tilanteessa, jossa asiakas ei itse kykene huolehtimaan oikeusturvakeinojen käyttämisestä.

Lisäksi epäselväksi jää, onko kehitysvammaisella asiakkaalla oikeusturvakeinoja käytettävissään erityishuollon johtoryhmän ratkaisun jälkeen. Totean, että kysymys pakkotoimenpiteiden käytön lainmukaisuudesta kuuluu viime kädessä tuomioistuimen arvioitavaksi. Perustuslain 21 §:n mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ilman aiheetonta viivästystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi.

Korkein hallinto-oikeus on antanut vuosikirjaratkaisun 9.9.2013 (KHO 2013:142), joka koskee kehitysvammaisen henkilön yhteydenpidon rajoittamista ja kehitysvammalain säännösten puutteellisuutta rajoitustoimenpiteisiin liittyvien oikeusturvakeinojen osalta. Korkein hallinto-oikeus totesi ratkaisussaan, että koska henkilöllä ei ollut käytettävissään muuta tehokasta oikeussuojakeinoa eikä muuta keinoa saada oikeussuojapyyntöään tuomioistuimen tutkittavaksi, hallinto-oikeuden, joka oikeusjärjestyksen mukaan oli yleensä toimivaltainen tutkimaan hallintovalituksia päätöksistä, joilla yhteydenpitoa rajoitetaan muun lainsäädännön nojalla, ei olisi tullut jättää henkilön vaatimuksia tutkimatta.

Korostan tässä yhteydessä yleisellä tasolla, että henkilön perusoikeuksia voidaan rajoittaa ainoastaan silloin, kun rajoituksen käyttö täyttää vaatimukset sen välttämättömyydestä, suhteellisuudesta ja tarkoituksenmukaisuudesta. Pakon käytössä on keskeistä suoja- ja pakkotoimenpiteiden rajattu käyttöaika. Niitä tulee siis käyttää vain sen ajan, joka asiakkaan tai toisten henkilöiden välittömäksi suojaamiseksi tai turvaamiseksi on tarpeen. Tämän lisäksi käytettyjen rajoitustoimenpiteiden tulee olla tarkoituksenmukaisia ja oikeasuhtaisia. Rajoitustoimenpiteitä tulee käyttää vain tilanteissa, joissa muut toimet eivät riitä tai eivät ole sovellettavissa ja turvautuminen niihin on siten välttämätöntä (suhteellisuus- ja välttämättömyysvaatimus). Asianmukainen pakon käytön kirjaaminen on edellytys sille, että perusoikeuksien kuten ihmisarvoisen kohtelun, henkilökohtaisen vapauden, koskemattomuuden ja turvallisuuden turvaamisesta voidaan jälkikäteen varmistua. Lepositeiden käyttö ja sitominen rajoittavat merkittävästi yksilön perusoikeuksia. Tämän vuoksi kyseisten rajoitustoimenpiteiden käyttöä tulee arvioida aina erityisen tarkkaan. Käytettävien toimenpiteiden tulee olla myös kokonaisuutena arvostellen puolustettavissa.

En ainakaan tässä yhteydessä arvioi yksityiskohtaisemmin suojatoimenpidekäsikirjan ohjeita, koska kehitysvammalain rajoitustoimenpiteitä koskeva lakiuudistus on parhaillaan eduskunnan käsiteltävänä (HE 96/2015 vp.).

Tämän vuoksi vain kiinnitän sairaanhoitopiirin sosiaalipalvelujen huomiota siihen mitä edellä on sanottu pakon käytöstä ja siihen liittyvästä menettelystä kehitysvammaisten erityishuollossa.

3.2

Kantelijaan kohdistetut pakkotoimenpiteet

3.2.1

Saatu selvitys

Selvityksen mukaan kantelija aloitti pitkäaikaisen laitospäästämisen palvelukodissa 28.5.2014. Pitkäaikaishoidon tavoitteena oli aggressiivisen käytöksen vähentäminen ja haastavien toimintatapojen muuttaminen. Kantelijan epilepsiaoireiden hankala oireisto oli myös eräänä syynä hoitojaksolle. Hoitojakson alussa hänen psyykkinen huonovointisuutensa näkyi muun muassa puutteellisessa hygieniahoidossa.

Selvityksen mukaan kantelijan epilepsiaoireet vähenivät hoitojakson aikana. Myös aggressiivinen käytös ja haastavat toimintatavat vähenivät selkeästi. Kuvallista päiväjärjestystä käytettiin selkeyttämään strukturoitua päivää, mikä helpotti kantelijan luottamuksellista suhdetta hoitajiin. Tätä kautta hänen omatoimisuus päivittäisissä hygieniahoidossa helpottui ja positiivinen suhtautuminen hoitajien ohjaukseen lisääntyi. Yliopistollisen keskussairaalan tutkimusjakson 3.8.–8.8.2014 jälkeen kantelijan käyttäytyminen oli jälleen ollut erittäin haastavaa ja aggressiivista.

Selvityksen mukaan hoitojakson 28.5.–8.8.2015 aikana kantelijaa ei jouduttu rajoittamaan fyysisesti. Kantelijaa jouduttiin rajoittamaan 10.8.2014 ja 11.8.2014 MAPA-otteen (hallittu fyysinen rajoittaminen) käytöllä ja leposidehoidolla erityisen aggressiivisen ja hoitajia uhkaavan käytöksen vuoksi. Pitkäkestoisesta MAPA-otteesta ei ollut tilanteessa olleille riittävän turvallinen kantelijan erittäin aggressiivisen käytöksen vuoksi. Kantelija yritti MAPA-otteesta taukoamatta vahingoittaa hoitajia yrittämällä purra, raapia ja potkia. Yhden hoitajan käteen tuli useita syviä haavoja ja useat hoitajat saivat mustelmia. Kaikkien tilanteissa olleiden henkilöiden turvallisuuden takaamiseksi leposideiden käyttöön pyydettiin päivystävän lääkärin lupa. Myös tilannekohtaiset suojaustoimenpiteet hyväksyi lääkäri. Leposideiden käytön aikana toteutettiin jatkuvaa valvontaa ja hoitaja valvoi koko ajan toimenpiteen suorittamista. Leposidehoitoa on yritetty purkaa ajoittain löysäämällä rannelenkkiä ja rintaremmiä, mutta kantelijan aggressiivisuuden vuoksi leposideiden käytön lopettaminen ei ole ollut mahdollista. Kirjausten mukaan leposideitä käytettiin 10.8.2014 yhtäjaksoisesti 5 tuntia 42 minuuttia ja 11.8.2014 kesto oli 2 tuntia 30 minuuttia.

Selvityksen mukaan hoitajat ottivat valokuvat huomatessaan kantelijan mustelmat, jotka olivat syntyneet rimpuilemisesta leposidehoidon ja pitkittyneen MAPA-otteen aikana. Osa mustelmista oli todennäköisesti syntynyt kantelijan saadessa epilepsiaoireiden 10.8.2014 ja kaatuessaan suorilta jaloilta lattialle kylki ja poskipää edellä.

Kantelukirjoituksen mukaan kantelijan yhteydenpitoa vanhempiinsa oli rajoitettu ottamalla puhelin pois. Saadun selvityksen mukaan hoitojakson aikana puhelin oli koko ajan kantelijan huoneessa lukuun ottamatta päiviä 10.–11.8.2015, jolloin kantelija oli tilannekohtaisen suojaustoimenpiteen mukaisessa leposidehoidossa.

Laitoshoitojakson tapahtumat johtivat siihen, että kantelija muutti 16.8.2014 asumaan kotiinsa vanhempien luokse. Laitoshoitojakso palvelukodissa päättyi 22.8.2014.

3.2.2

Arviointi

Laillisuusvalvojana minulla ei ole mahdollisuutta arvioida hoitopaikan sopivuutta tai palvelujen riittävyttä kantelijalle. En voi myöskään ottaa kantaa rikosoikeudellisiin vastuukysymyksiin siltä osin kuin kantelukirjelmässä on viitattu henkilökunnan toimesta tehtyihin pahoinpitelyihin. Totean, että poliisin tehtävänä on suorittaa esitutkinta mahdollisen rikosilmoituksen johdosta. Viime kädessä tuomioistuin arvioi, onko asiassa tapahtunut rikosta.

Arvioitavanani on kysymys kantelijaan kohdistettujen suoja- ja pakkotoimenpiteiden ja henkilökunnan menettelyn lainmukaisuudesta.

Selvityksen mukaan lepositeiden käyttöön (leposidehoito) on turvauduttu kantelijan erittäin aggressiivisen ja hoitajia uhkaavan käytöksen vuoksi, koska kiinnipitäminen MAPA-otteella ja ranne- sekä nilkkaremmien käyttö ovat olleet riittämättömiä toimenpiteitä. Selvityksessä ja kantelukirjoituksessa esitetty on osittain ristiriidassa sen osalta, mitkä syyt ovat johtaneet pakkotoimenpiteiden (lepositeiden) käyttöön ja olisiko lepositeiden käyttö voitu jollakin tavalla välttää. Minulla ei ole käytettävissäni olevin keinoin mahdollisuutta saada tältä osin muuta selvitystä asiaan.

Selkeyden vuoksi totean vielä, että erityishuollon tarpeessa olevaan henkilöön saadaan kohdistaa kehitysvammalain 42 §:n mukaista pakkoa ainoastaan niissä tilanteissa, joissa pakon käyttö on välttämätöntä kehitysvammaisen henkilön erityishuollon järjestämiseksi tai toisen henkilön turvallisuus välttämättä vaatii. Säännöksen soveltamisessa tulee noudattaa mahdollisimman suppeaa tulkintaa.

YK:n vammaissopimuksen 14 artiklan mukaan vapaudenriistotilanteissa vammaista henkilöä tulee kohdella vammaissopimuksen tavoitteiden ja periaatteiden mukaisesti, muun muassa tekemällä kohtuullisia mukautuksia. Kohtuulliset mukautukset ovat yksittäistapauksessa tehtäviä toimia tai toimintatapoja, joiden tarkoituksena on taata ja turvata vammaisille henkilöille tosiasiallinen yhdenvertaisuus ja oikeuksien toteutuminen kaikilla eri yhteiskunnan osa-alueilla.

Perustuslaissa julkiselle vallalle on asetettu velvollisuus edistää perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Kun laitoshoidossa olevaan vammaiseen henkilöön kohdistetaan itsemääräämisoikeuden rajoituksia tai pakkotoimenpiteitä, saattaa kohtuullisten mukautusten tekemisvelvollisuus yhdessä perus- ja ihmisoikeusmyönteisen lain tulkinnan sekä asiakkaan edun huomioimisen kanssa tarkoittaa sitä, että viranomaiselle syntyy korostunut velvollisuus itsemääräämisoikeutta edistävien ja ennaltaehkäisevien keinojen löytämiseksi ja yksilöllisten pakkotoimenpiteiden käytön suunnittelemiseksi.

Olen korostanut mielenterveysterveyslain mukaisten rajoitustoimenpiteiden käyttöä koskevissa ratkaisuisani (mm. Dnro 160/4/14 ja Dnro 1333/2/14), että potilaan sitomisella (esim. lepositeiden käyttö) puututaan vakavammin hänen henkilökohtaiseen koskemattomuuteensa kuin kiinnipitämisellä ja eristämällä. Lepositeisiin asettaminen saattaa myös aiheuttaa potilaalle terveysriskejä. Tämän vuoksi potilaan sitominen on sallittua vain kaikkein vaikeimmissa tilanteissa.

Selvityksestä ei ilmene, onko palvelukodissa mahdollisesti arvioitu lievempiä tai vaihtoehtoisia toimenpiteitä lepositeiden käytölle, kun kiinnipitäminen ja ranne- sekä nilkkaremmien käyttö on todettu riittämättömiksi. Selvityksestä ei esimerkiksi ilmene, onko tilanteessa arvioitu mahdollisuutta käyttää eristämistä omaan huoneeseen tai muuhun kyseiseen tarkoitukseen soveltuvaan turvalliseen tilaan.

Saamani selvityksen mukaan lääkäri on arvioinut lepositeiden käytön tarpeellisuuden (antanut luvan lepositeiden käyttöön) ja lääkäri on hyväksynyt allekirjoituksellaan tilannekohtaiset suojoimenpidepäätökset. Asiassa on tältä osin menetelty sairaanhoitopiirin sosiaalipalvelujen suojoimenpidekäsikirjan ohjeistuksen mukaisesti. En ole havainnut, että lepositeiden käyttöä koskevassa päätöksenteossa olisi sinänsä toimittu kehitysvammalain 42 §:n pakon käyttöä koskevan säännöksen vastaisesti. Kiinnitän kuitenkin palvelukodin ja sairaanhoitopiirin sosiaalipalvelujen huomiota siihen mitä edellä on sanottu pakkotoimenpiteiden käytön yksilöllisestä suunnittelusta ja lepositeiden käytön viimesijaisuudesta.

Yksityisyyden suoja ja ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kielto lepositeiden käytön aikana

Kantelukirjoituksesta ja selvityksestä ilmenee, että kantelijan isä oli vierailut palvelukodissa maanantaina 11.8.2014. Tuolloin kantelija oli omassa huoneessaan lepositeissä ja kaksi hoitajaa istui avoimen oven ulkopuolella ja valvoi pakkotoimenpiteen toteuttamista. Kantelukirjoituksen mukaan kantelija oli lepositeissä ilman alushousuja tai muuta intiimialuetta peittävää suojaa. Kantelukirjoituksen mukaan palvelukodin yhteisestä oleskelutilasta ja käytävältä oli kaikilla näköyhteys kantelijan huoneeseen. Selvityksessä ei ole kiistetty näköyhteyden olemassaoloa. Selvityksen mukaan hoitajat yrittivät pukea kantelijalle alushousut, mutta hän esti niiden pukemisen. Lisäksi hoitajat laittoivat toistuvasti peittoa (pyyhettä) päälle, mutta kantelija potki sen pois päältä. Totean tässä yhteydessä, että eristyksen tai sitomisen kohteena olevalle henkilölle on annettava soveltuva vaatetus.

Saamastani selvityksestä ja suojoimenpidekirjauksista ilmenee, että hoitajat ovat seuranneet jatkuvasti kantelijan tilaa lepositeiden käytön aikana huoneen oven vieressä niin, että ovi on ollut auki käytävälle. Ainoastaan kantelijan isän vierailun aikana ovi on ollut hetkellisesti suljettuna. Pidän asianmukaisena sitä, että kantelijan jatkuvasta ja välittömästä seurannasta lepositeiden käytön aikana on huolehdittu. Kantelukirjoituksen ja saamani selvityksen valossa katson kuitenkin, että lepositeiden käytön aikana kantelijan yksityisyyden suojaamiseen ja kunnioittamiseen ei ollut kiinnitetty riittävästi huomiota. Yksityisyyden suojan tarve on ollut kantelijan tilanteessa korostunut, koska hänellä ei ole ollut asianmukaista ja soveltuvaa vaatetusta lepositeiden käytön aikana ja ovi on ollut auki käytävälle. Pidän palvelukodin henkilökunnan edellä kuvattua menettelyä vakavasti moitittavana, koska äärimmäisen pakkotoimenpiteen käyttöön liittyvä menettely on saattanut loukata vakavasti erityisen haavoittuvassa asemassa olevan kehitysvammaisen henkilön yksityisyyden suoja ja ihmisarvoisen kohtelun vaatimusta.

Korostan, että hyvä kohtelu sosiaalihuollossa edellyttää muun muassa sitä, että asiakkaan ihmisarvoa ei loukata ja että asiakkaan inhimillinen arvokkuus voidaan kaikissa olosuhteissa säilyttää. Asiakkaan kohtelulla tarkoitetaan myös niitä toimintatapoja, miten asiakkaaseen suhtaudutaan eri asiakastilanteissa ja joilla turvataan asiakkaan ihmisarvoa. Myös laitoshuollossa olosuhteiden tulee olla laadultaan sellaisia, että siinä voidaan toteuttaa ihmisarvoisen kohtelun vaatimuksia. Laitoshuollossa tulee kiinnittää erityistä huomiota siihen, että asiakkaan yksityisyyttä kunnioitetaan myös käytännön toimenpiteissä.

Toimenpiteeni ilmenee kohdasta 4.

Suoja- ja pakkotoimenpiteiden kirjaaminen

Suojoimenpidekäsikirjan liitteenä olevan pakkotoimenpiteiden käyttöä koskevan ohjeen mukaan lepositeisiin laitettun asiakkaan tilaa tulee seurata koko leposidehoidon ajan. Leposidehoidon kirjaaminen tehdään 15 minuutin välein. Tilannekohtaisesta suojoimenpidepäätös ja tilanteen seuranta -lomakkeesta ilmenee, että suojoimenpide on kestänyt 10.8.2014 klo 9.30–16.52 välisen ajan. Selvityksen mukaan kantelijan

aggressiivisuuden vuoksi häntä on aluksi jouduttu pitämään kiinni MAPA-otteella (hallittu fyysinen rajoittaminen). Tämän jälkeen on hoitohenkilökunnan turvallisuuden takaamiseksi pyydetty lupa päivystävältä sairaanhoitajalta nilkka- ja rannelenkkien käyttöön. Edellä mainituista toimenpiteistä ei ole kuitenkaan tehty kirjauksia suoja-toimenpiteiden seurantalomakkeelle, eikä saamastani selvityksestä ilmene, että kirjauksia olisi tehty muihinkaan asiakirjoihin tai tietojärjestelmiin. Näkemykseni mukaan kirjaaminen on tältä osin ollut puutteellista.

Seurantalomakkeesta ilmenee, että lepositeiden käyttö on kirjattu alkaneeksi klo 11.10. Kirjauksia on tehty suoja-toimenpidekirjan ohjeistuksen mukaisesti 15 minuutin välein klo 14.50 asti. Selvityksen ja kirjausten mukaan suoja-toimenpiteen on kirjattu päättyneen 16.52. Seurantalomakkeessa ei ole kuitenkaan kirjauksia viimeisen kahden tunnin osalta. Selvityksestä ei muutenkaan ilmene, että suoja-toimenpidekirjauksia olisi tehty tältä ajalta. Vaikka saamani selvityksen mukaan kantelijan tilaa on seurattu koko lepositeiden käytön ajan, katson, että pakkotoimenpiteiden käyttöä koskevan ohjeen mukainen kirjaamisvelvoite on edellä mainitulla tavalla laiminlyöty.

Koska kehitysvammalain 42 §:n säännös pakon käyttämisestä on soveltamisalaltaan avoin, korostan, että asianmukaisten kirjausten tekeminen on erityisen tärkeää kehitysvammaisen asiakkaan oikeusturvan toteutumisen kannalta suoja- ja pakkotoimenpiteitä käytettäessä. Lepositeitä käytettäessä erityistä huomiota on kiinnitettävä toimien perusteisiin, laatuun, ajalliseen keston, toimivaltaan käytöstä päättämisessä sekä toimenpiteiden asianmukaiseen kirjaamiseen. Kirjauksissa tulee erityisesti kiinnittää huomiota siihen, että haasteellisissa tilanteissa toimimisesta olisi ennakolta sovittu ja niistä olisi tehty kirjaukset kunkin asiakkaan kohdalla. Kirjauksissa tulee kiinnittää huomiota yksityiskohtaiseen kuvaamiseen tapahtuneesta, esimerkiksi mitkä asiat ovat johtaneet väkivaltilanteeseen ja sen seurauksena suoja- ja rajoitustoimenpiteisiin.

Asiakkaan ja myös työntekijän oikeusturvan kannalta yksityiskohtaiset kirjaukset ovat tärkeitä muun muassa sen vuoksi, että rajoitustoimenpiteiden lainmukaisuus voidaan jälkikäteen saattaa muutoksenhakuna tai kanteluna arvioitavaksi. Lisäksi kirjaaminen tukee omalta osaltaan työyhteisössä tapahtuvaa pakkotoimenpiteiden vähentämiseksi tehtävää kehittämistyötä.

Toimenpiteeni ilmenee kohdasta 4.

Yhteydenpidon rajoittaminen

Selvityksen mukaan kantelijan puhelimen käyttöä jouduttiin rajoittamaan niinä kahtena päivänä, jolloin häneen kohdistettiin muitakin pakkotoimenpiteitä (kiinnipitäminen ja lepositeet). Saamani selvityksen valossa en ole havainnut, että palvelukodin henkilökunta olisi toiminut lainvastaisesti yhteydenpidon rajoittamisen osalta.

Totean vielä, että oikeusasiamies on ratkaisukäytännössään (Dnro 1956/4/13 ja Dnro 3585/4/14) katsonut, että yhteydenpidon rajoituksella saatetaan puuttua yksilön oikeuksiin tavalla, joka edellyttää, että asia on voitava saattaa tuomioistuimen tutkittavaksi. Käytännössä tämä edellyttää sitä, että yhteydenpidon rajoittamisesta tehdään muutoksenhakukelpoinen päätös sen jälkeen, kun asiassa on kuultu henkilöitä, joita rajoitus koskee.

3.3 Lääkehoito

Kantelukirjoituksen mukaan palvelukodissa laiminlyötiin kantelijan epilepsialääkkeiden antaminen ja viivyteltiin lääkkeiden antamisessa.

Selvityksen mukaan kantelija sai hoitojakson aikana pääsääntöisesti lääkkeensä klo 8.00 – 8.30 aamupalan yhteydessä ja muutkin lääkkeet annettiin lääkelistan mukaisina ajankohtina. Epilepsia-kohtauksista tehtiin kirjaukset täyttämällä Effica-potilastietojärjestelmään epilepsialomake ja ”päivittäiset huomiot” -sivut. Kahdesta isosta epilepsia-kohtauksesta tehtiin lisäksi potilasturvallisuusilmoitus.

Palvelukodin lääkärin antaman lausunnon 25.11.2014 mukaan epilepsian suhteen potilas on ollut neurologiylilääkärin yksityispotilaana. Ylilääkäri on vastannut potilaan epilepsialääkityksestä, ja hänen määräämää lääkitystä on noudatettu myös kyseisellä hoitojaksolla. Palvelukodin lääkärin lausunnon mukaan hoitojakson aikana potilaan epilepsia- tai muussakaan lääkityksessä ei ole tehty muutoksia.

Käytettävissäni olevan selvityksen perusteella en ole voinut havaita, että laitoshoidon aikana kantelijan lääkityksen toteuttamisessa olisi toimittu lainvastaisesti tai viranomaisen velvollisuuksia laiminlyöden. Tästä syystä asia ei tältä osin anna puoleltani aihetta toimenpiteisiin.

4

TOIMENPITEET

Eduskunnan oikeusasiamiehestä annetun lain 10 §:n 1 momentin nojalla annan sairaanhoitopiirin sosiaalipalvelujen palvelukodille huomautuksen vastaisen varalle edellä kohdassa 3.2 selostetuista menettelyistä pakkotoimenpiteen toteutuksessa. Lisäksi kiinnitän sairaanhoitopiirin sosiaalipalvelujen ja palvelukodin henkilökunnan huomiota esittämiini käsityksiin pakon käytöstä ja siihen liittyvästä menettelystä kehitysvammaisten erityishuollossa. Tässä tarkoituksessa lähetän tästä ratkaisustani jäljennöksen sairaanhoitopiirin sosiaalipalveluille.